

66 | 1 (2026)

PRISPEVKI

ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

1

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

PRISPEVKI
ZA NOVEJŠO
ZGODOVINO

Prispevki za novejšo zgodovino
Contributions to the Contemporary History
Contributions a l'histoire contemporaine
Beiträge zur Zeitgeschichte

UDC/UDK 94(497.4) "18/19 "
ISSN 0353-0329 (tiskana izdaja)
2463-7807 (spletna izdaja); <https://ojs.inz.si/pnz>
DOI <https://doi.org/10.51663/pnz.66.1>

Uredniški odbor/Editorial board: dr. Jure Gašparič (glavni urednik/editor-in-chief),
dr. Mojca Šorn (namestnica glavnega urednika), dr. Andrej Pančur, dr. Marko Zajc,
dr. Filip Čuček, dr. Marta Rendla, dr. Jurij Hadalin, dr. Agustin Cosovschi, dr. Ivan Sablin,
dr. Martin Moll, dr. Adéla Gjuričová, dr. Andreas Schulz, dr. Sabine Rutar, dr. Neja Blaj
Hribar, Mihael Ojsteršek

Lektura/Reading: dr. Andreja Jezernik (slov.), Studio S.U.R (ang.)

Prevodi/Translations: Studio S.U.R

Izdajatelj/Published by: Inštitut za novejšo zgodovino/Institute of Contemporary History,
Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, tel. (386) 01 200 31 20, fax (386) 01 200 31 60,
e-mail: jure.gasparic@inz.si

Sofinancer/Financially supported by: Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko
dejavnost Republike Slovenije/ Slovenian Research and Innovation Agency

Računalniški prelom/Typesetting: Studio Aleja d.o.o.

Tisk/Printed by: Medium d.o.o.

Cena/Price: 15,00 EUR

Zamenjave/Exchange: Inštitut za novejšo zgodovino/Institute of Contemporary History,
Privoz 11, SI-1000 Ljubljana

Prispevki za novejšo zgodovino so indeksirani v/are indexed in: Scopus, ERIH Plus, Historical
Abstract, ABC-CLIO, PubMed, CEEOL, Ulrich's Periodicals Directory, EBSCOhost

Številka vpisa v razvid medijev: 720

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji/ The publisher assumes no
responsibility for statements made by authors

Fotografija na naslovnici:

Telovadišče Ljubljanskega Sokola III za Bežigradom, prva polovica tridesetih let

Vir: FŠ 1328, avtor neznan, hrani Muzej športa

Vsebina

Razprave – Articles

- Nataša Henig Mišičič**, Rural Financial Networks: A Comparative Study of the Province of Carniola, Lower Styria, and Bács-Bodrog County before 1918 / Ruralna finančna omrežja: primerjalna študija dežele Kranjske, Spodnje Štajerske in Bačko-Bodroške županije pred letom 1918 10
- Ivan Smiljanić**, National Pride and Economic Prejudice: Some Effects of Economic Nationalism in Slovenian Rural Areas in Austria-Hungary / Narodna prevzetnost in gospodarska pristranost: nekaj učinkov ekonomskega nacionalizma v slovenskem ruralnem okolju pod Avstro-Ogrsko..... 30
- Petra Kavrečič Božeglav**, Women's Branches of the Sts Cyril and Methodius Society as Agents of Social and Economic Development in Border Regions: An Introduction / Ženske podružnice družbe sv. Cirila in Metoda kot akterke socialnega in gospodarskega razvoja v obmejnem prostoru: uvodna razprava 53
- Uroš Šešum, Miroslav Radivojević**, Economic Measures in the Activities of the Serbian Chetnik Organisation in the Kosovo and Bitola Vilayets, 1904–1908: A Case Study / Ekonomski ukrepi v delovanju Srbske četniške organizacije v kosovskem in bitolskem vilajetu 1904–1908: študija primera 72
- Vito Saracino**, The Criticism of Liberalism in *La Civiltà Cattolica*, 1860–1880: Reflection and Perspectives / Kritika liberalizma v reviji *La Civiltà Cattolica*, 1860–1880: razmišljanja in pogledi..... 96
- Marija Mojca Peternel**, Turistično društvo prijateljev prirode (*Touristenverein 'Die Naturfreunde'*) na Slovenskem / The "Friends of Nature" Tourist Society (*Touristenverein "Die Naturfreunde"*) in the Slovenian Territory 120
- Aleksej Kalc, Martina Bofulin**, Krošnjarjenje v avstrijskih deželah: primer kitajskih krošnjarjev na začetku 20. stoletja / Peddling in the Austrian Crown Lands: The Case of Chinese Peddlers at the Beginning of the 20th Century 139
- Tomaž Pavlin**, Začetki odbojke in vloga Sokola v razvoju odbojke na Slovenskem / The Origins of Volleyball and the Role of the Sokol Gymnastic Society in Its Development in Slovenia 158

Tereza Prešeren , Tiskani mediji in navodila za kuhanje: primer obdobja med svetovnjima vojnama na Slovenskem / Printed Media and Cooking Instructions: The Case of the Interwar Period in Slovenia.....	180
Mojca Šorn , Otroške in mladinske kolonije na Slovenskem v prvih letih po drugi svetovni vojni / Children's and Youth Holiday Camps in Slovenia in the Early Years Following World War II.....	202
Lev Centrih , Remigracije in dozorevanje krize socializma v Sloveniji na prehodu iz sedemdesetih v osemdeseta leta: primer vračanja pomurskih delavcev / Remigration and the Maturing Crisis of Socialism in Slovenia from the 1970s to the 1980s: The Case of Returning Workers from Pomurje.....	218
Mateja Jeraj , Razmišljanje ob knjigi <i>Samomor med simptomom in metaforo</i> / Reflections on the Book <i>Samomor med simptomom in metaforo</i>	241

Jubileji – Jubilees

Dr. Anka Vidovič Miklavčič – devetdesetletnica (Jurij Perovšek).....	263
Peter Vodopivec – osemdesetletnik (Žarko Lazarević).....	265

Ocene in poročila – Reviews and Reports

Nataša Henig Mišičič, Carniolan Saving Bank: Shaping Financial Landscape in Slovenian Territory (Aleksander Lorenčič).....	267
--	-----

1.01

DOI: <https://doi.org/10.51663/pnz.66.1.11>

Lev Centrih*

Remigracije in dozorevanje krize socializma v Sloveniji na prehodu iz sedemdesetih v osemdeseta leta: primer vračanja pomurskih delavcev

IZVLEČEK

Članek obravnava organiziran poskus remigracije delavcev iz Pomurja, ki so v poznih sedemdesetih in zgodnjih osemdesetih letih delali v Nemčiji, v okviru projekta OECD, namenjenega olajšanju njihove vrnitve. Pomurje, nerazvito območje z omejenimi zaposlitvenimi možnostmi, se je soočalo z izzivi presežne delovne sile, brezposelnosti in podzaposlenosti. Projekt je sledil strategiji slovenskih oblasti, po kateri naj bi bile vrnitve povezane z novimi delovnimi mesti, emigrante pa naj bi spodbudili, da del svojih prihrankov investirajo v produktivne dejavnosti, bodisi v zasebni bodisi v družbeni lasti. Projekt na koncu ni ustvaril novih zaposlitev, emigranti pa so se vračali le v omejenem številu. Povratniki so se večinoma vračali iz osebnih razlogov – domotožja, izpolnjenih materialnih ciljev in družinskih vezi – in so pokazali malo zanimanja za podjetništvo. Primer osvetljuje strukturne omejitve poznega socializma pri upravljanju migracij, brezposelnosti in regionalnega razvoja.

Ključne besede: emigracije, Pomurje, socializem, kriza, Jugoslavija

* Dr. sociologije, docent in znanstveni sodelavec, Oddelek za zgodovino Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem, Titov trg 5, SI-6000 Koper; znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, lev.centrih@upr.si; ORCID 0000-0002-6189-2140

ABSTRACT

REMIGRATION AND THE MATURING CRISIS OF SOCIALISM IN SLOVENIA FROM THE 1970s TO THE 1980s: THE CASE OF RETURNING WORKERS FROM POMURJE

The article analyses a concerted effort to repatriate workers from Slovenia's Pomurje region who had worked in Germany in the late 1970s and early 1980s, as part of an OECD initiative to support their return. Pomurje, an underdeveloped region with limited employment opportunities, faced challenges from surplus labour, unemployment, and underemployment. The project aligned with the Slovenian authorities' strategy to link returns to new jobs and encourage emigrants to invest part of their savings into productive activities, whether private or socially owned. Ultimately, the project failed to create new employment, and emigrants returned only in small numbers. They mainly came back for personal reasons—homesickness, fulfilled material goals, and family ties—and showed little interest in entrepreneurship. The case highlights the structural limitations of late socialism in managing migration, unemployment, and regional development.

Keywords: emigration, Pomurje region, socialism, crisis, Yugoslavia

Uvod

Pomursko regijo so v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja sestavljale občine Gornja Radgona, Murska Sobota, Lendava in Ljutomer. Iz popisov prebivalstva izvemo, da se skupno število tamkaj živčih v tem času ni bistveno spreminjalo, saj je popis leta 1971 za navedene občine naštel 129.410, popis iz leta 1981 pa 131.566 prebivalcev, kar izkazuje demografsko stagnacijo.¹ Regija je veljala za nerazviti del Slovenije.² Brezposelnih je bilo leta 1981 po uradnih podatkih sicer samo 1673, vendar so raziskovalci k tej številki prišteli še okoli 10.000 »fiktivno zaposlenih« oziroma neproduktivno angažiranih v pomurski industriji, 13.000 ljudi v kmetijstvu – ki bi zaradi majhnih posestev lahko bili bolje angažirani drugje, nazadnje pa še 6615 delavcev, ki so bili zaposleni v tujini. Po izračunu sociologa Franca Žižka je bil dejanski delež zaposlenih v regiji na začetku osemdesetih let samo 28,7-odstoten, glede na razpoložljivo delovno silo pa bi moral biti 42,8-odstoten.³ Čeprav je Žižek opozarjal,

1 »Popis prebivalstva 1971. Prebivalstvo po narodnosti,« pridobljeno 12. 10. 2025, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1971_Obcine.asp. »Popis prebivalstva 1981. Prebivalstvo po kraju popisa in navzočnosti,« pridobljeno 12. 10. 2025, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1981_Obcine_prebivalstvo.asp.

2 Niko Toš, *Primer akcijske raziskave od zamisli do realnosti* (Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, FSPN – Raziskovalni inštitut, 1983), 7.

3 Franc Žižek, »Nekatere značilnosti pomurskih občin v luči Slovenije in nekaterih izbranih občin,« v: *Pomurski migranti med dvema sistemoma – nadaljnja poročila iz raziskave, 73–75* (Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, FSPN, Raziskovalni inštitut, 1982).

da je 10.000 fiktivno zaposlenih v lokalni industriji bila verjetno nekoliko napihnjena številka – temeljila je na jugoslovanskem povprečju 25-odstotne domnevne fiktivne zaposlenosti, je bilo razlogov za skrbi v Pomurju takrat več kot dovolj.

Jugoslovanska dolžniška kriza je dozorela med letoma 1979 in 1982, ko država zaradi spremenjenih globalnih ekonomskih razmer (druge naftne krize in dviga ameriških obrestnih mer)⁴ ter trgovinskega deficita ni bila več sposobna poravnati kreditnih obveznosti, kupovati nafte in reprodukcijskega materiala. Najprej (1979) je pri Mednarodnem denarnem skladu (International Monetary Fund, IMF) izposlovala izredni, nato (1982) pa še triletni *standby* kredit, vendar tokrat v zameno za boleče reforme, ki so pomenile stroge varčevalne ukrepe.⁵ Pa ne samo to. Temeljni dokument t. i. Kraigherjeve komisije, ki je leta 1982 na zvezni jugoslovanski ravni načrtala strategijo izhoda iz jugoslovanske gospodarske krize, je delovne ljudi seznanjal, da se bo treba sprijazniti tudi z zapiranjem nerentabilnih podjetij.⁶

V luči izjemno težke situacije v državi se je torej razliko med razpoložljivo delovno silo in dejansko zaposleno delovno silo v Pomurju, kot jo je izračunal Žižek, nedvomno prikazovala kot grožnja za socialno varnost. Vsaka od skupin, ki so skupaj tvorile presežno oziroma rezervno delovno silo – fiktivno zaposleni, kmetje in delavci, zaposleni v tujini –, je predstavljala specifičen vir tveganja za rast brezposelnosti ter s tem za socialno in politično nestabilnost v regiji. V pričujočem članku se bom omejil na problem delavcev, ki so bili po uradnem tolmačenju tistega časa na začasnem delu v tujini, oziroma zdomcev.

Pomurje je glede na obseg lokalnega prebivalstva prispevalo nesorazmerno visok delež kontingenta slovenskih zdomcev. Delež pomurskega prebivalstva je leta 1971 predstavljal 7,5 odstotka, leta 1981 pa samo še 6,6 odstotka vsega slovenskega prebivalstva. Po popisu leta 1971 so štiri pomurske občine dale kar 9978 zdomskih delavcev, po podatkih iz leta 1981 pa vidno manj – 6615. V teh dveh časovnih obdobjih je v tujini delalo 48.086 oziroma 41.826 delavcev iz Slovenije, kar pomeni, da je bil vsak peti oziroma vsak šesti slovenski zdomec iz Pomurja. Od prvih bilateralnih pogodb Jugoslavije z zahodnoevropskimi državami o zaposlovanju leta 1965 do 1981 se je v Pomurje vrnilo 5360 zdomcev z družinskimi člani vred. Vseh slovenskih povratnikov pa je bilo 26.190.⁷

V pričujočem članku na primeru pomurskih zdomcev in povratnikov analiziram strategije slovenskih in jugoslovanskih oblasti pri upravljanju z migracijami, kar je pomenilo lovljenje ravnotežja med njihovimi dobrimi in slabimi stranmi. Čeprav je

4 David Harvey, *Kratka zgodovina neoliberalizma* (Ljubljana: Studia humanitatis, 2012), 34–43.

5 Susan L. Woodward, *Socialist Unemployment. The Political Economy of Yugoslavia, 1945–1990* (Princeton: Princeton University Press, 1995), 347.

6 »Polazne osnove dugoročnog programa ekonomske stabilizacije,« v: Milan Andrić et al., ur., *Interventni zakoni, društveni dogovori, rezolucije i mere za sprovođenje ekonomske stabilizacije* (Beograd: Svetozar Marković, 1983), 40.

7 »Popis prebivalstva 1971. Občine. Aktivno prebivalstvo po položaju v poklicu in dejavnosti, delavci tudi po sektorju,« pridobljeno 12. 10. 2025, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1971_Obcine.asp. »Popis prebivalstva 1971. Prebivalstvo po narodnosti«, »Popis prebivalstva 1981. Prebivalstvo po kraju popisa in navzočnosti«. Milena Ilić et al., ur., *Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji 31. 3. 1981. Prebivalstvo na začasnem delu v tujini (rezultati po občinah)* (Ljubljana: Zavod SR Slovenije za statistiko, 1983), 9–12.

število jugoslovanskih delavcev v tujini s 671.908 v letu 1971 (in 91.818 družinskih članov) leta 1981 upadlo na 625.069 (a takrat že z 249.899 družinskih članov), nazadnje leta 1985 pa po ocenah Zveznega zavoda za zaposlovanje celo na 601.340, se je skupna številka emigrantov zaradi družinskih članov takrat povzpela na kar 1.013.590.⁸ Po eni strani je tolikšna emigracija za državo pomenila pravo olajšanje, ker je blažila brezposelnost in nižala socialne izdatke, hkrati pa je pomenila permanentno negotovost, če bi prišlo do nenadne vrnitve velikega števila zdomcev, ki jih ne bi bilo mogoče zaposliti. Ta skrb je imela povsem realno osnovo zaradi dveh naftnih kriz v sedemdesetih letih, ko je tudi v državah zahodne Evrope prišlo do visoke brezposelnosti, liberalnega migracijskega režima pa je bilo konec. Jugoslovanske oblasti so bile takrat prisiljene začeti neprijetne pogovore z razvitimi zahodnimi državami o vračanju zdomcev, kjer so seveda igrale vlogo šibkejšega sogovornika. Vlogo mediatorja je tukaj v sedemdesetih letih prevzela mednarodna Organizacija za ekonomsko sodelovanje in razvoj (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD), nekatere države, kot na primer Nizozemska in Francija, pa so bile celo pripravljene investirati v nove proizvodne zmogljivosti v nerazvitih jugoslovanskih regijah, kjer bi se zaposlili povratniki.⁹ Nadalje je emigracija pozitivno vplivala na devizni priliv (nakazila), toda po drugi strani je država izgubila nemajhen delež kvalificiranih kadrov, močno pa je bil kompromitiran tudi ugled jugoslovanskega socializma kot alternative zahodnemu kapitalizmu.¹⁰ Jugoslovanske in slovenske oblasti so na te izzive odgovorile tako, da so delavce na začasnem delu v tujini in njihove družinske člane obravnavale kot integralni del jugoslovanske skupnosti oziroma delavskega razreda. To nikakor ni bila preprosto ideološka puhlica, temveč aktivna politika, ki je z bilateralnimi sporazumi urejala socialni položaj ne samo delavcev v tujini, ampak tudi materialni položaj njihovih otrok v domovini, spodbujala je ustanavljanje zdomskih klubov, dopolnilnega šolanja v maternem jeziku itd.¹¹ Ta politika je bila ves čas deklarativno usmerjena k povratku emigrantov. Osnovna strategija slovenskih oziroma jugoslovanskih oblasti, zapisana tudi v tako avtoritativnih dokumentih, kot je bila resolucija X. kongresa Zveze komunistov Jugoslavije (ZKJ, 1974), je bila, da je treba ustvariti »možnosti za postopno vračanje jugoslovanskih državljanov z začasnega dela iz tujine in za njihovo zaposlitev

8 Sara Bernard, »Oil shocks, migration and European integration: a (Trans)national perspective on the Yugoslav crises of the 1980s,« *National Identities* 21, št. 5 (2019): 9, pridobljeno 9. 11. 2025, <https://doi.org/10.1080/14608944.2018.1498471>, t. e. 1724. a. e. 2880, Povratak gradjana SFRJ sa rada i boravka u inostranstvu i njihovo zapošljavanje i radno angažovanje – stanje i osnovni problemi. Savjetovanje, Arandjelovac, 18.–19. 6. 1985, 4. Po mnenju Zveznega zavoda za zaposlovanje je popis leta 1981 podcenil število Jugoslovancev, ki so delali oziroma živeli v tujini.

9 Sara Bernard, *Deutsch Marks in the Head, Shovel in the Hands and Yugoslavia in the Heart: The Gastarbaeiter Return to Yugoslavia, 1965–1991* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2019), 73–79.

10 Ulf Brunnbauer, »Yugoslav *Gastarbeiter* and the Ambivalence of Socialism: Framing Out-Migration as a Social Critique,« *Journal of Migration History* 5, št. 3 (2019): 436, pridobljeno 9. 11. 2025, <https://doi.org/10.1163/23519924-00503001>.

11 Prim. Marina Lukšič Hacin, »Političnost evropskih migracij po drugi svetovni vojni. Migracijska kontekstualizacija Republike Slovenije,« v: Marina Lukšič Hacin, ur., *Slovenske selitve v socializmu* (Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, 2024), 36–45. Mirjam Milharčič Hladnik in Marijanca Ajša Vižintin, »Organiziranost in življenjske zgodbe slovenskih izseljenk in izseljencev,« v: Marina Lukšič Hacin, ur., *Slovenske selitve v socializmu* (Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, 2024), 147–63.

v domovini«. ¹² Poudarek je bil ves čas na postopni vrnitvi, saj nenadne vrnitve stotin tisočev delavcev in njihovih družinskih članov jugoslovanska družba ni zmoгла absorbirati niti v razmeroma boljših sedemdesetih letih, kaj šele na vrhuncu dolžniške krize na začetku osemdesetih let. ¹³ Jugoslovanska strategija remigracije je (vsaj v idealu) temeljila na odpiranju novih delovnih mest, računala pa je tudi na produktivno angažiranje prihrankov zdomcev, zaradi česar so socialistično zakonodajo prilagodili celo do te mere, da so bila omogočena zasebna vlaganja v združeno delo. Tukaj so imele pomembno vlogo številne sociološke raziskave, ki so včasih naravnost s prirodoslovno natančnostjo merile poklicni, materialni položaj migrantov, kakor tudi njihove ekonomske in libidinalne vezi z izvorno skupnostjo. V njih se redno pojavljajo ocene, koliko emigrantov naj bi se v določenem obdobju vrnilo, kar je bila v zaostrenih kriznih razmerah strateško pomembna informacija. Naročniki teh raziskav so bile slovenske institucije prevodnikov politične moči (npr. Izvršni svet SRS, Republiški sekretariat za delo) in celo tiste iz tujine (OECD). Raziskave moramo zato razumeti tudi kot orodja reguliranja migracij. V primeru Slovenije je bilo kot emigrantska regija posebne pozornosti deležno Pomurje, za katero je prav tako veljala strategija postopnega vračanja. Slovenski raziskovalci so tukaj delili mnenje politike, da vrnitve ne smejo biti spontane. ¹⁴ Na potencialno nevarnost zaradi brezposelnosti, »latentne možnosti nenadnega priliva remigrantov«, so opozarjali že v drugi polovici sedemdesetih let ¹⁵, v okviru mednarodnega projekta OECD pa so raziskovalci ljubljanske Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo (FSPN) pripravili akcijski raziskovalni program, katerega cilj je bil vzpodbujanje odpiranja novih delovnih mest, ki bi jih lahko dobili zdomci. Prizadevanja zaradi kriznih razmer osemdesetih let na koncu niso bila uspešna. ¹⁶

V prvem poglavju pričujočega članka na kratko predstavljam najpomembnejšo literaturo o izbrani problematiki, v drugem na podlagi rezultatov popisa iz leta 1981 in takratnih socioloških raziskav analiziram socialno strukturo pomurskih delavcev, s poudarkom na tistih, ki so takrat delali v tujini, v tretjem poglavju analiziram usodo projekta OECD v Pomurju, položaj povratnikov, opažanja raziskovalcev o priložnostih, zlasti pa ovirah za vračanje Pomurcev v času slabšanja gospodarskega položaja Jugoslavije in nazadnje nastopa kriznih razmer, na koncu pa sledijo sklepne ugotovitve.

12 Franček Brglez, ur., *Deseti kongres ZKJ – dokumenti* (Ljubljana: ČZP Komunist, 1974), 307.

13 Prim. Marina Lukšič Hacin, »Povratniki kot del migracijskega kroga,« *Dve domovini*, št 15 (2002): 185, pridobljeno 9. 11. 2025, <https://ojs.zrc-sazu.si/twohomelands/article/view/12948>.

14 Peter Klinar, »Vključevanje remigrantov v izvorno družbeno okolje v pogojih manjše družbeno-ekonomske razvitosti,« v: Niko Toš, ur., *Slovenci po povratku iz ZR Nemčije. Drugo poročilo* (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FSPN, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1978), 61.

15 Ivana Klopčič Casar, *Vračanje pomurskih delavcev iz tujine in njihovo vključevanje v domače okolje* (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FSPN, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1977), 36–37, 47, 76.

16 Toš, *Primer akcijske raziskave*.

Obstoječe raziskave

O jugoslovanskih in slovenskih (re)migracijah v obdobju socializma je bilo v novejšem času napisanih zelo veliko študij, tako v domači kot mednarodni znanstveni skupnosti. Od najaktualnejših domačih del velja posebej poudariti monografijo *Slovenske selitve v socializmu*, ki pa zaradi obširne teme Pomurja v kriznih razmerah sistematično seveda ne obravnava.¹⁷ Od tujih del so za pričujoči članek najrelevantnejše raziskave Sare Bernard in Ulfa Brunnbauerja, ki se posvečata fenomenu »gastarbajterstva« v celotni Jugoslaviji. Oba avtorja izpostavljata politike jugoslovanskih oblasti, ki so si v kriznih razmerah sedemdesetih in zgodnjih osemdesetih let sicer prizadevale za vrnitve zdomcev, zlasti pa za produktivne naložbe njihovih prihrankov v družbenem ali zasebnem sektorju, a so doživele neuspeh zaradi blokad oziroma neuresničevanja teh politik na lokalni ravni.¹⁸ Na podoben problem opozarjam na primeru Pomurja v nadaljevanju tega članka, vendar se hkrati sprašujem, koliko so bili ti neuspehi v resnici vsaj s stališča slovenskega gospodarstva ne samo škodljivi, temveč v nekem smislu hkrati tudi povsem sprejemljivi. Kajti raziskave iz tistega časa izpričujejo, da je bil del jugoslovanske stroke, s funkcionarji OECD vred, že v sedemdesetih letih prepričan, da emigranti in njihovi prihranki sami na sebi ne predstavljajo čudežne rešitve za hude strukturne probleme gospodarstev perifernih emigrantskih držav.¹⁹ Nadvse pomenljivo je tudi to, da dokument Kraigherjeve komisije skoraj ne omenja vloge zdomcev pri jugoslovanski ekonomski stabilizaciji. V nepredvidljivih razmerah se je bilo nemara bolje zadovoljiti s stabilnim dotokom konvertibilne valute iz tujine kot poslovno povsem neizkušene ljudi pretirano siliti, da tvegajo izgubo življenjskih prihrankov z investicijami v združeno delo. Raziskave Sare Bernard in Brunnbauerja se precej opirajo na bogato raziskovalno zapuščino zagrebškega Centra za proučevanje migracij, ki je bil v tistem času vodilna raziskovalna institucija za migracije v Jugoslaviji. V svoji raziskavi se poleg popisa prebivalstva iz leta 1981 v glavnem opiram na doslej le malo izkoriščene raziskave²⁰ Raziskovalnega inštituta – Centra za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij (CJMMK) – na ljubljanskem FSPN, ki so bile objavljene v publikacijah *Bilten*. Raziskovalci, na primer Peter Klinar, Niko Toš in Silva

17 Marina Lukšič Hacin, ur., *Slovenske selitve v socializmu* (Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, 2024).

18 Npr. Bernard, *Deutsch Marks*, 54–58. Ulf Brunnbauer, »Elusive Development: The Disillusionment of Migration Studies in Socialist Yugoslavia«, *Migration and Development* 14, št. 2 (2025): 263, pridobljeno 9. 11. 2025, <https://doi.org/10.1177/21632324251323322>.

19 Alti Majava, »Skupni projekt o delavcih migrantih. Eksperimentalni program za odpiranje delovnih mest na izrazito emigracijskih področjih«, v: Niko Toš, ur., *Gradivo za mednarodni projekt (OECD). Eksperimentalni program za vračanje delavcev* (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FSPN, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1978), 3. »Izkoriščanje pomoči iz inozemstva za razvoj emigracijskih področij, koncept«, v: Niko Toš, ur., *Gradivo za mednarodni projekt (OECD). Eksperimentalni program za vračanje delavcev* (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FSPN, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1978), 42.

20 Npr. Kristina Toplak, »'Dobrodošli doma?' Vračanje slovenskih izseljencev v Republiko Slovenijo«, *Dve domovini*, št. 20 (2004): 42–47, pridobljeno 9. 11. 2025, <https://ojs.zrc-sazu.si/twohomelands/article/view/12223>.

Mežnarič, so od leta 1973 pa vse do sredine osemdesetih let objavili več kot 25 raziskovalnih poročil, ki se ukvarjajo s slovenskimi zdomci na splošno in Pomurci posebej.²¹

Kdo so bili pomurski zdomci?

Velika večina pomurskih zdomcev je na začetku osemdesetih let izhajala iz naselij izven mest, daleč nad slovenskim povprečjem (Tabela 1). Kar pa še ne pomeni, da imamo pretežno opravka s poklicnimi kmeti, ki so odložili kose in se za več let odpravili v tujino zaradi boljšega zaslужka. Kmetje so med pomurskimi emigranti prevladovali neposredno po letu 1965,²² toda leta 1981 jih je bilo le še dobrih 30 odstotkov (Tabela 2), skladno s spodnjo mejo deleža aktivnega kmečkega prebivalstva od celotnega aktivnega prebivalstva v Pomurju na začetku osemdesetih let. Ta delež se je tedaj gibal med 28 odstotki v Gornji Radgoni in 46 odstotki v Murski Soboti.²³ Je pa to zgornjo mejo dosegla skupina povratnikov, ki je hkrati predstavljala kar 2/3 vseh slovenskih povratnikov, ki so se do leta 1981 vrnili in zaposlili v kmetijstvu (Tabela 3). Če iz navedenih tabel seštejemo zdomce in povratnike, ugotovimo, da so v tistem času skupaj predstavljali dobrih 10 odstotkov vsega prebivalstva Pomurja. Navedeni delež seveda ne izčrpa vseh Pomurcev z delovnimi izkušnjami iz tujine. Do sedaj navedeni podatki namreč ne upoštevajo sezonskih, še manj pa kmečkih dninarskih delavcev. Računali so, da se je iz pomurske regije še leta 1974 tedensko odpravljalo na delo v Avstrijo približno 1500 dninarjev, med letoma 1965 in 1974 pa se je iz tujine vrnilo kar 22.400 sezonskih delavcev, ki so večinoma delali v gradbeništvu in kmetijstvu.²⁴ Čeprav problem prekmurskih dninarjev in sezonskih delavcev ni tema pričujočega članka, jih vseeno omenjam, ker so se zlasti iz vrst slednjih do sredine sedemdesetih let rekrutirali zdomci. Taka praksa je bila značilna do prve naftne krize (1973), potem pa je število novih zdomcev pričelo naglo padati, število povratnikov pa naraščati – s 169 leta 1973 na 406 leta 1974, leta 1976 pa kar na 580. Po opažanjih Skupnosti za zaposlovanje Murska Sobota naj bi po letu 1973 na delo v tujino odhajali praktično samo še sezoni.²⁵ Čeprav zavodi za zaposlovanje niti približno niso razpolagali z natančnimi številkami vseh povratnikov in emigrantov – beležili so le tiste, s katerimi so sami imeli opravka, njihovi podatki vendarle pravilno nakazujejo trend. Kot sem uvodoma pokazal, je število pomurskih zdomcev na delu v tujini med popisoma 1971 in 1981 padlo za eno tretjino. Povratniški tok je nato po opažanjih raziskovalcev v letu 1982, sredi gospodarske krize, praktično zastal.²⁶

---

21 Za bibliografijo gl. Marina Lukšič Hacin, »Pregled dosedanjih (slovenskih) socioloških raziskav o slovenski izseljenski problematiki v Evropi od leta 1945 dalje«, *Dve domovini*, št. 2–3 (1992): 120–23, pridobljeno 9. 11. 2025, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-STRDQ5H0>.

22 Klopčič Casar, *Vračanje pomurskih delavcev*, 30–31.

23 Žižek, »Nekatere značilnosti pomurskih občin«, 67.

24 Franci Stare, *Organizirane zunanje migracije Slovencev v obdobju od 1965 do 1975* (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, FSPN, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1977), 35–39.

25 Klopčič Casar, *Vračanje pomurskih delavcev*, 32, 46.

26 Niko Toš, »Pomurci med dvema sistemoma – remigracija kot težnja in praksa«, v: *Pomurski migranti med dvema*

Velika večina pomurskih zdomcev je skupaj s svojimi družinskimi člani bivala v Nemčiji (4333) in Avstriji (3066).²⁷ Podatki popisa iz leta 1981 nam ne povedo, kakšen poklic so opravljali v tujini. To izvemo iz raziskave, ki so jo opravili raziskovalci Raziskovalnega inštituta FSPN – CJMMK v okviru projekta OECD v letu 1981. Izsledki temeljijo na dveh obširnih anketah, ki sta skupaj zajeli 490 pomurskih zdomcev, torej več kot 10 odstotkov vseh pomurskih delavcev v Nemčiji: prva anketa je bila opravljena s 317 delavci med njihovim obiskom Pomurja, druga anketa pa s 173 delavci v Ingolstadt. Nič manj kot 42 odstotkov anketiranih je v Nemčiji delalo v proizvodnji cestnih vozil, preostale aktivnosti so zabeležene v bistveno manjših deležih. Na primer: tekstilna industrija s 6 odstotki, gradbene industrije s 6 odstotki, industrija železnih, jeklenih in kovinskih izdelkov s 5 odstotki, le po en odstotek pa je odpadel na a) usluge (gostinstvo), b) javne usluge (nega bolnikov) in c) poljedelstvo, živinorejo, lovstvo ter gozdarstvo.²⁸ Anketiranih seveda niso pozabili vprašati, kakšen je bil njihov prejšnji poklic in ali so bili pred odhodom redno zaposleni. Čeprav ti podatki s popisom iz leta 1981 zaradi drugačne nomenklature aktivnosti/poklicev niso povsem primerljivi, vendarle kažejo, da se je pred odhodom s kmetijstvom ukvarjala samo slaba četrtnina vprašanih, kar je manj od povprečja vseh Pomurcev, ki so takrat delali v tujini (Tabela 2). Hkrati velja opozoriti, da rezultati ankete sugerirajo, da je bilo pred odhodom bistveno več nezaposlenih, kot bi lahko sklepali iz popisa iz leta 1981. Po anketi je namreč kar četrtnina trdila, da je odšla v tujino zato, ker doma ni imela dela, 55 odstotkov pa je kot razlog za odhod navajalo boljši zaslužek. Ker nam ista anketa identificira samo 11 odstotkov uradno nezaposlenih pred odhodom, moramo razliko do 25 odstotkov iskati med sezonskimi delavci (13 odstotkov) in tistimi, ki so delali na kmetiji (22 odstotkov).²⁹ Emigracija je torej bila rešitev za presežno (rezervno) in podzaposleno delovno silo, ki je na začetku osemdesetih skrbela tudi Žižka. Velika večina zdomcev (skoraj dve tretjini) je navajala, da je v tujini ostala dlje, kot je prvotno načrtovala. Kar dve tretjini sta bili v Nemčiji v času anketiranja že enajst let in več. Ker je bilo kar 56 odstotkov zdomcev članov nemškega sindikata, 60 odstotkov je imelo nemške prijatelje, kar ena tretjina pa je samo v letu 1980 potovala v Jugoslavijo več kot desetkrat, je šlo za ljudi, ki so bili dobro vpeti v dve precej različni družbi. Več kot 60 odstotkov je vlagalo denar v jugoslovanske banke, polovica je pošiljala denar domov in 70 odstotkov je gradilo oziroma adaptiralo hiše. Nič manj kot 82 odstotkov je trdilo, da so sodelovali pri krajevnih samoprисpevkih v domovini. V teh ekonomskih vezeh so raziskovalci prepoznavali povratniško usmerjenost migrantov. Peter Klinar je ocenjeval, da bi se lahko v 5–6 letih vrnilo okrog 40–50 odstotkov pomurskih delavcev, ki jih je zajela anketa. Zaradi »mnogih dejavnikov« pa je trdil, da bo delež povratnikov

.....
sistemoma – nadaljnja poročila iz raziskave (Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, FSPN, Raziskovalni inštitut, 1982), 43.

27 Ilič et al., *Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji* 31. 3. 1981, 26–41.

28 Franc Žižek, ur., *Osnovni podatki iz vprašalnikov »Pomurci v ZR Nemčiji« in »Pomurski delavci po povratku iz Nemčije«* (Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FSPN, CJMMK, 1981), 6.

29 Ibid., 1, 3.

Tabela 1: Popis prebivalstva SRS 1981 – prebivalstvo po kraju popisa in prisotnosti, pomurske občine in SR Slovenija

Občina Tip naselja	Skupaj (vsi, vključno z začasno prisotnimi)*	Prisotni stalni prebivalci v trenutku popisa	Zaposleni v drugem naselju Slovenije ozi- roma SFRJ (vključno z napoteniimi od OZD**)	Odsotni stalni prebivalci v trenutku popisa									
				V tujini				V jug. OZD					
				1	2	3	4	5	6	7	8		
Gornja Radgona	20.831	19.107	176	831	690	/	140	/					
Mestna naselja	5300	4858	28	185	155	/	29	/					
Druga naselja	15.531	14.249	148	646	535	/	111	/					
Murska Sobota	64.921	57.640	716	4075	3347	9	702	2					
Mestna naselja	12.507	11.470	78	204	133	6	55	2					
Druga naselja	52.414	46.170	638	3871	3214	3	647	/					
Lendava	26.854	23.262	265	2358	1817	9	498	8					
Mestna naselja	4560	4009	34	254	196	1	49	3					
Druga naselja	22.294	19.253	231	2104	1621	8	449	5					
Ljutomer	18.960	16.758	272	1013	761	2	248	1					
Mestna naselja	3314	2928	38	193	144	/	49	/					
Druga naselja	15.646	13.830	234	820	617	2	199	1					
Pomurske občine SKUPAJ	131.566	116.767	1429	8277	6615	20	1588	11					
Mestna naselja	25.681	23.265	178	836	628	7	182	5					
Druga naselja	105.885	93.502	1251	7441	5987	13	1406	6					
SR SLOVENIJA	1.973.656	1.768.679	14.084	55.448	41.826	698	11.657	284					
Mestna naselja	992.036	872.913	5140	23.575	17.254	560	4628	252					
Druga naselja	981.621	895.766	8944	31.873	24.572	138	6829	32					

Vir: »Popis prebivalstva 1981. Prebivalstvo po kraju popisa in navzočnosti,« Republika Slovenija, Statistični urad RS, pridobljeno 9. 11. 2025, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1981_Obcine_prebivalstvo.asp.

* Začasno prisotni v kraju popisa so v tabeli upoštevani samo pri skupni vsoti, stolpci, ki natančneje kažejo na njihovo strukturo, pa so izpuščeni.

** Organizacija združenega dela.

*** Številke zajemajo tudi osebe, ki so v tujini iz drugih razlogov od navedenih.

Tabela 2: Jugoslovanski državljani na začasnem delu v tujini in družinski člani, ki z njimi žive v tujini, po aktivnosti in poklicu pred odhodom v tujino, pomurske občine (skupaj)

Aktivni, ki so opravljali poklic (skupaj)	6217	Aktivni, ki niso opravljali poklica, a so iskali zaposlitev preko skupnosti za zaposlovanje	12
<i>Kmetovalci in podobni delavci</i>	1983	Upokojenci in druge osebe z lastnimi dohodki	5
<i>Rudarji, ind., grad. in pod. delavci</i>	1557	Gospodinje	116
<i>Trgovski in storitveni delavci</i>	480	Otroci, učenci ali študentje	708
<i>Upravni, admin. in pod. delavci</i>	54	Rojeni v tujini	790
<i>Vodilno osebje</i>	2	Neznano	355
<i>Strokovnjaki in umetniki</i>	149	SKUPAJ (vsi)	8203
<i>Neopredeljen poklic (delavec, uslužbenec, itd.)</i>	1992		

Vir: Milena Ilić et al., ur., *Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji 31. 3. 1981. Prebivalstvo na začasnem delu v tujini (rezultati po občinah)* (Ljubljana: Zavod SR Slovenije za statistiko, 1983), 81–95

verjetno nižji.³⁰ Osnovno opažanje, ki se ga raziskovalci v navedenih raziskavah nikoli ne naveličajo ponavljati, je dejstvo, da zdomci svoje bivanje ves čas podaljšujejo. Ob tem je nenavadno, da je samo nekaj odstotkov (6) navajalo, da so bivanje podaljšali, ker v Sloveniji ni dela. Največ (dobra četrtina) je kot razlog navajala motivacijo zaslužka, nekaj manj od tega pa gradnjo hiše v Sloveniji.³¹ In zaslužek je bil res neprimerno boljši, kot bi se ga lahko nadejali v Sloveniji. Čeprav je le slaba tretjina v Nemčiji prilezla do statusa kvalificiranega delavca, mojstra, preddelavca in nameščenca, so na mesec v povprečju zaslužili 1773 nemških mark, kar je bilo po ocenah raziskovalcev od tri- do štirikrat več, kot bi takrat dobili v Sloveniji v podobnih poklicnih kategorijah.³² Tukaj velja omeniti, da so razlike med dohodki sezonskih kmečkih delavcev v Jugoslaviji in Nemčiji ter Franciji med letoma 1929 in 1938 prav tako presegle trikratnik (povprečje): 1624 din na sezono v Jugoslaviji, 5225 din v Franciji in 5302 din v Nemčiji.³³ Čeprav so Pomurci v desetletjih po drugi svetovni vojni glede na svoje (stare) starše nedvomno poklicno napredovali – tako v Sloveniji in še mnogo bolj v tujini so imeli neprimerno večje možnosti za zaposlitev izven kmetijstva –, so se velike razlike v dohodkih med domovino in tujino ohranile. Slovenija je v obdobju socializma nedvomno napredovala, ne nazadnje je postala magnet za delovno silo iz manj razvitih delov

30 Ibid., 2, 8, 13. Peter Klinar, »O kazalcih remigracijskih tokov Pomurcev iz ZRN v Slovenijo,« v: *Pomurci v ZRN. Prva poročila o raziskavi* (Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, FSPN, Raziskovalni inštitut, 1981), 12–15.

31 Žižek, *Osnovni podatki iz vprašalnikov*, 2.

32 Ibid., 5, 9. Klinar, »O kazalcih remigracijskih tokov Pomurcev iz ZRN v Slovenijo,« 11.

33 Ludvik Olas, »Razvoj in problemi sezonskega zaposlovanja prekmurskega prebivalstva,« *Geografski vestnik XXVII–XXVIII*, št. 1 (1955–1956): 184–91, pridobljeno 9. 11. 2025, https://zgs.zrc-sazu.si/Portals/8/Geografski_vestnik/Pred1999/GV_2701_176_208.pdf.

Tabela 3: Prebivalci, ki so se vrnili z začasnega dela v tujini, po občini stalnega prebivališča, spolu, aktivnosti in družbenoekonomskem položaju, pomurske občine in SR Slovenija*

Občina	Aktivni, ki opravljajo poklic														
	Kmetovalci					Nekmetovalci					Aktivni, ki ne opravljajo poklica				
	SK	SK1	SK2	V OZD	Samostojni in združeni kmetje	Delajo na posestvu, obrtni ali drugi delavci enega od čl. gospod.	SK	V OZD	Pri osebah samost. poklica/ dejavnosti ali drugih osebah	Združeni obrtniki	Sam. opravl. dejav. in os., ki delajo na posestvu, obrtni ali drugi del. enega od čl. gosp.	SK	UPOKOJENCI	Osebe z lastnimi dohodki	VZDR-ŽEVANI
L	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Gornja Radgona	SK	544	472	77	18	42	17	384	11	338	11	4	29	28	79
M		337	312	53	14	29	10	251	10	214	10	3	17	16	45
Ž		207	160	24	4	13	7	133	1	124	1	8	12	12	34
Murska Sobota	SK	2703	2481	1433	24	803	605	1036	47	898	47	91	101	92	76
M		1751	1649	859	17	618	223	782	36	673	36	73	60	54	10
Ž		952	832	574	7	185	382	254	11	225	11	18	41	38	66
Lendava	SK	1603	1366	590	13	421	149	748	27	685	27	1	35	94	82
M		1110	996	408	9	331	64	562	25	504	25	1	32	59	55
Ž		493	370	182	4	90	85	186	2	181	2	3	6	35	27
Ljutomer	SK	510	434	87	13	53	20	334	23	276	23	35	5	29	27
M		342	313	48	7	29	12	258	20	206	20	32	2	22	21
Ž		168	121	39	6	24	8	76	3	70	3	3	7	6	37
Pomurske občine	SK	5360	4753	2187	68	1319	791	2502	108	2197	108	1	196	253	229
M		3540	3270	1368	47	1007	309	1853	91	1597	91	1	164	158	146
Ž		1820	1483	819	21	312	482	649	17	600	17	32	95	83	219
SR SLOVENIJA	SK	26.190	22.596	3396	200	2089	1088	18.913	719	16.307	719	33	1654	1544	1412
M		17.391	15.804	2.238	145	1.603	477	13.372	557	11.202	557	32	1.581	1.413	915
Ž		8.799	6.792	1.158	55	486	611	5.541	162	5.105	162	1	273	136	497

Vir: Ilič et al., ur., *Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji 31. 3. 1981, 9–12*

* V SK 1 (skupaj, stolpec 2) so vključene tudi aktivne osebe, ki zaradi neznanega poklica niso vključene niti med kmetovalce niti med nekmetovalce. V SK 2 (skupaj, stolpec 3) so vključeni tudi delavci pri osebah, ki dejavnost/poklic opravljajo samostojno ali pri drugih osebah. Zajeti so vsi tisti, ki so oddali na začasno delo v tujino po letu 1965 in se dokončno vrnili v SR Slovenijo pred popisom.

Jugoslavije,³⁴ toda v primerjavi z razvitim Zahodom je kot v predaprilski Jugoslaviji še vedno bila periferija, tj. prostor, ki ga je zaradi omejenih priložnosti bremenil problem emigracij.

Poskus organiziranega vračanja Pomurcev

OECD je leta 1978 začel s projektom »Eksperimentalni programi za odpiranje delovnih mest na izrazito emigracijskih področjih«. Vprašanje migracij je takrat že precej razdvajalo različne evropske države. »[M]ed državami sprejema in državami izvora ne obstaja enako stališče o tem, kakšen je v principu pravilen odnos do emigracij,« lahko preberemo v projektni dokumentaciji OECD.³⁵ Neenotni pogledi na povratništvo so obstajali celo med razvitimi (imigrantskimi) evropskimi državami. Na primer, Nizozemska je bila v tistem času pripravljena investirati več milijonov guldov nepovratnih sredstev v odpiranje novih delovnih mest v Jugoslaviji, Nemčija pa se je takemu pristopu uprla in ponudila zgolj dolgoročne kredite.³⁶ »Eksperimentalni programi za odpiranje delovnih mest« zato niso bili pretirano ambiciozen projekt. Ta je izhajal iz ugotovitve, da migracije do sedaj niso bile izkoriščene kot instrument za pospešen ekonomski in družbeni razvoj regij zunanje migracije. Čeprav so v nekaterih državah mediteranske Evrope migrantska nakazila predstavljala glavni vir tuje valute, so bila v glavnem potrošena za trajne dobrine, kot so bile hiše in avtomobili, zelo redko pa za produktivne investicije, ki bi odpirale nova delovna mesta. Migranti prav tako niso postali nosilci transferja novih tehnologij in znanja med Zahodom in Jugom. Cilj projekta ni bila obrnitev tega stanja na glavo, ampak zgolj dobra proučitev razvojnih priložnosti v izbranih emigrantskih regijah, potem pa bi izpeljali konkretni program, ki bi ustvaril nova delovna mesta, pri katerem bi emigranti (potencialni povratniki) s svojim znanjem in prihranki lahko imeli pomembno, nikakor pa ne edino vlogo, saj bi glavni financerji in usmerjevalci (idealno) bili politično in ekonomsko močnejši deležniki iz izvornega in imigrantskega okolja.³⁷

Vsebinsko utemeljitev za sodelovanje pri projektu je na jugoslovanski strani pripravil zagrebški Center za proučevanje migracij, politično odločitev o pristopu pa sta na zvezni ravni sprejela Zvezni komite za delo in zaposlovanje ter Zvezni zavod za mednarodno tehnično sodelovanje. Ustanovljen je bil jugoslovanski projektni svet, v katerega so bili vključeni delegati zvezne konference Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL) Jugoslavije, Zveze sindikatov Jugoslavije, Zvezne gospodarske zbornice in seveda delegati različnih raziskovalnih ustanov. Raziskovalni inštitut FSPN je

---

34 Jelka Piškurić, »Priseljevanje v Slovenijo s področja nekdanjih jugoslovanskih republik v času socializma in njegov odmev v javnosti,« *Zgodovinski časopis* 76, št. 3–4 (2022): 466–69, pridobljeno 9. 11. 2025, <https://doi.org/10.56420/Zgodovinskicasopis.2022.3-4.07>.

35 »Model mehanizma za olajšanje reintegracije delavcev migrantov, ki se vračajo v domovino,« v: *Gradivo za mednarodni projekt (OECD)*, 25.

36 Bernard, *Deutsch Marks*, 100–03.

37 Majava, »Skupni projekt o delavcih migrantih,« 5–20.

Raziskovalni skupnosti Slovenije predlagal, da bi Slovenija k projektu OECD pristopila s primerom Pomurja. Sklicevali so se na pretekle raziskave, ki so se dotikale tudi Pomurja,³⁸ poleg poglobljene analize razvojnega stanja regije in povratniške orientacije zdomcev pa so v sodelovanju z regionalnimi družbenopolitičnimi organizacijami, socialnimi službami in delovnimi organizacijami obljubljali proučitev konkretnih razvojnih programov kot podlage »usmerjenega vračanja« z časnega dela v tujini. Raziskovalci so sicer zapisali, da je cilj projekta pospešeno vračanje delavcev iz tujine in njihova popolna reintegracija, tudi zaradi »narodno ohranitvenega pomena«. Ne glede na to pa je bilo poudarjeno, da mora biti to vračanje »usmerjeno«, skratka utemeljeno na stvarni ekonomski osnovi.³⁹

Pri tem moramo nujno upoštevati, da se je raziskava OECD začela v času tik pred hudo jugoslovansko dolžniško krizo (1978), ko so nekateri ekonomski kazalci kljub slabemu splošnemu stanju še dopuščali določen optimizem. Leta 1976 sta v vsej Sloveniji na enega brezposelnega delavca v povprečju odpadli dve prosti delovni mesti, medtem ko so za eno prosto delovno mesto v Pomurju konkurirali trije delavci. Po mnenju Klopčič Casar iz Skupnosti za zaposlovanje Murske Sobote je k takemu stanju prispevalo tudi v tistem času naraščajoče povratništvo. Rast zaposlovanja je tega leta v Pomurju bila le 3,4-odstotna (v celotni Sloveniji pa 2,9-odstotna), vendar je naslednje leto le dosegla s planom določenih 7 odstotkov.⁴⁰ Tudi po začetku krize je Slovenija še kar nekaj let ohranjala izjemno nizko registrirano brezposelnost, samo 1,7-odstotno v letu 1984.⁴¹ Toda težava je bila v tem, da so pomurska podjetja ob odprtju novih delovnih mest dajala prednost domačim delavcem pred zdomci, prvi so imeli tudi boljše možnosti zaradi zvez in poznanstev.⁴² V letu 1976 je od več kot 500 pomurskih zdomcev v regiji ali na širšem območju Slovenije delo dobilo le 167.⁴³ Takrat so pomurske občine v svojih srednjeročnih planih razvoja za obdobje 1976–1980 predvidele stopnjo rasti navzgor, ki je pri vseh postavkah (kmetijska-industrijska proizvodnja, zaposlovanje, izvoz itd.) razen pri osebnih dohodkih predvidevala močno odstopanje od republiškega povprečja.⁴⁴ Skupščina SRS je leta 1973 in 1976 sprejela dva strateška dokumenta o postopnem vračanju in zaposlovanju zdomcev. Že leta 1973 so organizacije združenega dela dobile priporočilo, »da proučijo možnosti vlaganja in graditve objektov na območjih, od koder odhaja na delo v tujino največ naših delavcev in pri tem angažirajo del sredstev delavcev, ki začasno delajo v tujini«. ⁴⁵ Toda kot je opozarjala Klopčič Casar,

38 Npr. Klopčič Casar, *Vračanje pomurskih delavcev iz tujine*. Klinar, »Vključevanje remigrantov.«

39 Niko Toš, ur. »Predlog vključitve SR Slovenije v mednarodni projekt (OECD). Eksperimentalni program za odpiranje delovnih mest v izrazito emigracijskih področjih in sestavine republiškega projekta,« v: *Gradivo za mednarodni projekt (OECD)*, 47–66.

40 Klopčič Casar, *Vračanje pomurskih delavcev iz tujine*, 47, 50–52. »Predlog vključitve SR Slovenije v mednarodni projekt (OECD),« 61–62.

41 Woodward, *Socialist Unemployment*, 208.

42 Klopčič Casar, *Vračanje pomurskih delavcev iz tujine*, 53.

43 Boro Borovič, »Skrbi v Pomurju,« *Delo*, 18. 1. 1977, 2, pridobljeno 9. 11. 2025, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-PIIDP48Y>.

44 Klopčič Casar, *Vračanje pomurskih delavcev iz tujine*, 51–52.

45 »Sklepi in priporočila za reševanje problematike zaposlovanja naših delavcev v tujini,« *Uradni list SRS* 30, št. 42, 11. 12. 1973, 1404, pridobljeno 9. 11. 2025, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-SHXOJMSH>. »Sklepi in

teh investicij ni bilo dovolj, kajti sistem družbenega dogovarjanja ni dopuščal možnosti administrativnega lociranja investicijskih naložb. »[S]porazumevanje ekonomsko neenakih partnerjev pa tudi v pogojih samoupravnega socializma še ni tako, da bi lahko šibkejšim prineslo bistvene ugodnosti,« je pesimistično zaključila. Po njenem kritičnem mnenju so bili ti sklepi in priporočila »predvsem deklarativnega značaja«, saj njihovih nosilcev v resnici niso dosledno zavezovali.⁴⁶

Povedano drugače, za investicije iz sredstev organizacij združenega dela iz razvitejših delov Slovenije, zlasti pa Ljubljanske banke, se je bilo treba boriti in spretno lobirati. Konec sedemdesetih let se je v Sloveniji veliko govorilo o investicijah v industrijsko cono pri Sežani.⁴⁷ Zakaj ne bi bilo tako tudi v Pomurju? Projekt OECD »Eksperimentalni programi«, ki je stavil na sodelovanje raziskovalcev, migrantov, gospodarskih in političnih deležnikov, je bil v tem pogledu naravnost pisan na kožo slovenskemu družbenopolitičnemu sistemu nasploh in pomurskim razmeram posebej. In raziskovalcem s FSPN je uspelo v letih 1978–1983 na raznih konferencah, posvetih in pogovorih povezati zavidljivo število akterjev, od Zveze komunistov, SZDL, sindikatov do gospodarstvenikov. Toda večina teh deležnikov je bila iz Pomurja. Zastopniki Ljubljanske banke nadvse pomenljivo niso omenjeni. Kot bomo videli, ti akterji v Ljubljani niso mogli imeti posebne teže, da bi priskrbeli oziroma »prilobirali« investicijska sredstva. Še slabše, izmed treh potencialnih investorjev v nova delovna mesta sta bila dva prav tako iz Pomurja, in sicer DO Primat Maribor, TOZD III – Lendava in Imgrad iz Ljutomera. Iz razvitejšega dela Slovenije se kot edini investitor omenja ISKRA Eletromehanika, TOZD električna ročna orodja iz Kranja. Medtem ko v primeru Primata število novih delovnih mest ni jasno, jih je Imgrad (proizvodnja jadralnih desk) načrtoval 57, Iskra pa 254.⁴⁸

Kakšen je bil resnični položaj pomurskih zdomcev pri tem samoupravnem povezovanju oziroma načrtovanju razvoja Pomurja? Na kratko bi lahko rekli, da so od samega začetka bolj predstavljali problem kot pa rešitev problema. Čeprav so bili povratniki na eni strani ves čas deklarativno več kot zaželeni – tudi iz narodotvornih razlogov, njihovega vračanja na noben način niso hoteli prepustiti stihiji.⁴⁹ Tudi navedeni dokumenti OECD izkazujejo presenetljivo previdnost: »Zato je potrebno kategorično poudariti, takoj na začetku, da namen projekta ni vzpodbujati povratne migracije.«⁵⁰ Skratka, vrnil naj bi se samo tisti, ki bi jih bilo mogoče najelegantneje vključiti v gospodarsko okolje.

Pomurski zdomci so sicer imeli pomembno ekonomsko težo. Ocenjeno je bilo, da je zaradi njih devizni priliv v regijo samo v letu 1976 znašal nič manj kot dobrih 36

.....
 priporočila za postopno vračanje delavcev z dela iz tujine in za njihovo ponovno vključevanje v zaposlitev v SRS,« *Uradni list SRS* 33, št. 20, 10. 8. 1976, pridobljeno 9. 11. 2025, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-P435I0RR>.

46 Klopčič Casar, *Vračanje pomurskih delavcev iz tujine*, 75–76.

47 Klinar, »Vključevanje remigrantov v izvorno družbeno okolje,« 23.

48 »Pregled investicijskih programov, ki jih vključujemo v akcijski program raziskave,« v: *Pomurci v ZRN. Prva poročila o raziskavi*, 35–44. Toš, *Primer akcijske raziskave od zamisli do realnosti*, 11–16.

49 Klinar, »Vključevanje remigrantov v izvorno družbeno okolje,« 61.

50 Majava, »Skupni projekt o delavcih migrantih,« 5.

milijonov zahodnonemških mark.⁵¹ Podobno kot pri OECD so v Pomurju že takrat opazili, da ti prihranki ne gredo v produktivne investicije, ampak v dvig družinskega standarda. Spodbujali naj bi razvoj trgovine »visoko nad realnimi potrebami«, v nekaterih primerih pa celo manifestacije »bahaštva«. ⁵² Iz anket s povratniki v Pomurje, ki so jih v okviru projekta opravili raziskovalci FSPN v letu 1981, izvemo, da je skoraj 80 odstotkov vprašanih denar porabilo za hišo oziroma stanovanje, skoraj polovica za avto, dobra tretjina za kmetijske stroje, le 7 odstotkov pa je investiralo v delavnico. Natanko dve tretjini nista razmišljali o nikakršni specializaciji kmetijske dejavnosti.⁵³ Čeprav je bil vzorec anketiranih zelo majhen (N: 120), je zadnji podatek gotovo vzbujal skrb, kajti glede na rezultate popisa iz leta 1981 se je skoraj polovica poklicno aktivnih pomurskih povratnikov ukvarjala s kmetijstvom (Tabela 3).

A kako bi lahko zdomce in povratnike spodbudili, da bi produktivno angažirali svoje prihranke? Jugoslovanski sistem je že od konca šestdesetih let dopuščal možnosti vlaganja (deviznih) prihrankov državljanov v družbena podjetja. V takih (redkih) primerih so vlagatelji oziroma njihovi družinski člani dobili zaposlitev. Prvi tak primer je bila razširjena proizvodna linija v tekstilni tovarni Pionirka pri Imotskem na Hrvaškem leta 1970.⁵⁴ Poleg »kupovanja delovnih mest« je z novo ustavo SFRJ (1974) in Zakonom o združenem delu (1976) nastopila še ena možnost vlaganja, in sicer v pogodbene organizacije združenega dela (pozd). Pozd je na eni strani lahko obstajal kot povsem samostojna podjetniška enota ali kot avtonomni del znotraj družbenega podjetja, ki se je od običajne temeljne organizacije združenega dela (tozd) razlikoval le po tem, da je bil vlagatelj po izpolnitvi vseh finančnih obveznosti upravičen še do določenega deleža (nagrade) za svojo investicijo.⁵⁵ Pravzaprav je šlo za socialistično delničarstvo. V praksi so se družbena podjetja branila zasebnih investicij v konvertibilni valuti, po sklepanju Sare Bernard zaradi nihanj med menjalnim tečajem dinarja in tujimi valutami, kar je pomenilo tveganje za izgube.⁵⁶ Ustanovitev pozda je bila po drugi strani komplicirana, zlasti zaradi malodane nepremagljivih ovir pri uvažanju strojev za takšne organizacije.⁵⁷ Tudi zaradi navedenih razlogov se ta zanimivi poslovni model v Jugoslaviji ni prijel. Do leta 1981 je bila v Sloveniji na podlagi migrantskih sredstev ustanovljena samo ena »zdomska tovarna« – Hypos v Muti na Koroškem –, ki je proizvajala hidravlične komponente.⁵⁸ Klopčič Casar za sredino sedemdesetih

51 Klopčič Casar, *Vračanje pomurskih delavcev iz tujine*, 58. Oziroma 278.748.015 din. Preračunano na osnovi srednjega deviznega tečaja, veljavnega 30. 12. 1976: »Novi devizni tečaj«, *Delo*, 31. 12. 1976, 4, pridobljeno 9. 11. 2025, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-RT0IGOG2>.

52 Klopčič Casar, *Vračanje pomurskih delavcev iz tujine*, 32.

53 Žižek, *Osnovni podatki iz vprašalnikov*, 38, 41.

54 Bernard, *Deutsch Marks*, 152–53.

55 Dorđe Miljaković, »Ugovorna organizacija udruženog rada,« v: *Politička enciklopedija* (Beograd: Savremena administracija, 1975), 1095. »Zakon o udruženom radu,« *Službeni list SFRJ* 32, št. 53, 3. 12. 1976, 1573 (čl. 91), 1599–1601 (čl. 303–319), pridobljeno 9. 11. 2025, <https://www.scribd.com/document/371302147/ZAKON-O-UDRUZENOM-RADU-1976-pdf>.

56 Bernard, *Deutsch Marks*, 82.

57 Lojze Kante, »V tujino še neusposobljeni, nazaj z delovnimi navadami,« *Sobotna priloga*, 27. 6. 1981, 19–20, pridobljeno 9. 11. 2025, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-SLOXSKQB>.

58 SI AS 1165, t.e. 114, Pismo sekretarja Splošnega združenja drobnega gospodarstva Slovenije podpredsedniku Izvršnega sveta Skupščine SRS, 5. 8. 1981.

let omenja dve iniciativi iz krajevnih skupnosti v Črenšovcih in Rogašovcih, sicer izjemno močnih po številu migrantov, kjer so bili nekateri pripravljeni ponuditi svoja sredstva, vendar ni bilo družbenih nosilcev, ki bi jih znali uporabiti kot osnovo za odpiranje delovnih mest. Na drugi strani je malo prej omenjenemu tozdu Primat iz Lendave že v sedemdesetih letih spodletelo z zbiranjem zdomskih sredstev. Po mnenju Klopčič Casar zaradi »nedodelanosti in nezadostnega angažiranja domačih družbenih dejavnikov«.⁵⁹

O tem, da prihranki zdomcev predstavljajo neizkoriščen potencial, so bili malo kasneje prepričani tudi raziskovalci s FSPN, čeprav so bili v svojih pričakovanjih precej realistični. Kljub dolgoletnemu bivanju na kapitalističnem zahodu se Pomurci po lastnih besedah v glavnem niso vrnili zato, da bi s privarčevanimi sredstvi postali samostojni podjetniki, ampak predvsem zaradi tega, da bi po uresničenih materialnih ciljnih (hiša, stanovanje, avto ipd.) pač živeli. Drugače ni mogoče interpretirati dejstva, da sta več kot dve tretjini anketiranih kot razlog za vrnitev navedli »domotožje«, hišo v Sloveniji, izobraževanje otrok, motiv obrti in kmetovanja pa skupaj samo 4 odstotki. Na koncu je bilo med anketiranimi povratniki 11 odstotkov samostojnih obrtnikov.⁶⁰ Popis iz leta 1981 nam tukaj nudi zelo nezanesljivo primerjavo (Tabela 3). Med tistimi Pomurci, ki so se vrnili in so bili poklicno aktivni, je mogoče obrtnike s precejšnjo gotovostjo prepoznati le v skromnem deležu (4,1 odstotka) – pa še ti niso bili vsi samostojni podjetniki (gl. stolpec 11); težje je prepoznati obrtnike med tistimi, ki so delali pri osebah samostojnega poklica (stolpec 9), še težje pa jih je izluščiti med številnimi, ki so delali na posestvu, izmed katerih so bili nekateri zaposleni kot obrtni delavci (stolpec 6). Tudi med Pomurci, ki so še bili na delu v Nemčiji, so bili daleč najpogostejši motivi potencialne vrnitve domotožje, družina, domovina in hiša (skupaj 87 odstotkov). Zaradi kmetije in obrti bi se jih skupaj vrnilo skromnih 5 odstotkov. Po povratku bi bilo zanje najbolj zaželeno delo v družbenem sektorju (37 odstotkov), zasebni sektor (upoštevajoč kmetovanje) je izbralo le 27 odstotkov. Da bi raziskovalci ugotovili dejanski podjetniški potencial migrantov, so morali vanje kar malo »povrtnati« s podrobnejšimi vprašanji. Tako so nazadnje izvedeli, da je samo 35 odstotkov anketiranih zdomcev kategorično zavrnilo možnost, da bi vložili svoja sredstva v pozd, 33 odstotkov je bilo glede tega neodločenih, 20 odstotkov zainteresiranih, 11 odstotkov pa je navedlo, da bi bili na to pripravljeni pod določenimi pogoji. Potem so jim anketarji še enkrat zastavili praktično enako vprašanje, toda tokrat z nekoliko več podrobnostmi: Če bi jim določena tovarna v Pomurju ponudila možnost sodelovanja pri izdelovanju določenih izdelkov, ali bi bili pripravljeni vložiti sredstva za nabavo strojev, opreme in z njo sodelovati? Tukaj je negativno odgovorilo kar 43 odstotkov, 38 odstotkov odgovorov je bilo pozitivnih, 17 odstotkov pa je bilo neodločenih. Če bi že vlagali denar, bi kar 50 odstotkov vprašanih vložilo v lastno obrtno dejavnost, najraje v prevozništvu (10 odstotkov) ali pa v kmečki turizmu (10 odstotkov). Toda kako? S kakšnimi kompetencami? Pred odhodom v tujino ni bil samostojni obrtnik prav

⁵⁹ Klopčič Casar, *Vračanje pomurskih delavcev iz tujine*, 57–58.

⁶⁰ Žižek, *Osnovni podatki iz vprašalnikov*, 38.

nihče, v Nemčiji sta dobri dve tretjini vprašanih opravljali repetitivno (23 odstotkov) in standardizirano (50 odstotkov) delo, le 18 odstotkov pa raznovrstno, heterogeno delo. Velika večina v zadnjih štirih letih ni obiskovala nobenega tečaja (70 odstotkov), 9 odstotkov je obiskovalo šiviljski in prav toliko varilski tečaj, le 2 odstotka pa tečaj za vodstvene funkcije.⁶¹ Niko Toš je v skladu z opažanji, ki so potrjevali predpostavke projekta OECD, poudarjal, da je mogoče produktivno angažiranje zdamskih prihrankov (v zasebni sektor ali pozd) pričakovati le postopoma in ob »angažiranem in usmerjenem delovanju družbeno gospodarskih subjektov«. Seveda je upošteval, da so v slovenski/jugoslovanski stvarnosti obstajale administrativno-birokratske in idejnopolitične ovire, toda njegov najpomembnejši pomislek je šel v smeri, »da je iluzorno pričakovati, da emigranti ob dolgoletnem delu pri tekočem traku v tujini (npr. AUDI-ju) razvijajo v sebi sposobnosti za samostojno oblikovanje tehnoloških, organizacijskih, komercialnih zamisli in njihovo ustvaritev«.⁶² Taylorizem in fordizem v zgodnjem 20. stoletju nista prinesla samo tehnološke revolucije in napredka, temveč skozi disciplino tekočega traku tudi izgubo nadzora industrijskega delavca nad svojim proizvodom, s tem pa tudi izgubo poklicne ustvarjalnosti in podjetnosti drobnega blagovnega producenta.⁶³ Socialistične države so podedovale disciplinski režim tekočega traku, s tem pa tudi odtujitev delavca od proizvoda svojega lastnega dela. Kardeljeva zamisel, da bi delovni ljudje s samoupravljanjem obvladovali ne samo svoj proizvodni proces, ampak celotno družbeno reprodukcijo, je merila na nič manj kot na revolucijo industrijske civilizacije.⁶⁴ Ker so razlogi za njen neuspeh precejšnja zastranitev od teme pričujočega članka, lahko navedem le to, da pomurski povratniki niso bili preveč zainteresirani niti za samoupravljanje. Od tistih, ki so bili zaposleni v kakšnem tozdu, kar 65 odstotkov ni bilo članov v nobenem samoupravnem organu, še manj je bilo članov katerega od samoupravnih organov v svoji krajevni skupnosti (13 odstotkov).⁶⁵

Skratka, razvojno iniciativo bi po mnenju raziskovalcev s FSPN morala nujno dati skupnost, natančneje, njene delovne organizacije, ki bi z uspešnim poslovanjem kot magnet privlačile zdomce, da se v njih ne bi zgolj zaposlili, ampak da bi vanje tudi vlagali. Kot smo že videli, glede na poročila o izvajanju projekta OECD obeti že od samega začetka niso bili najboljši. Že leta 1981 se je pokazalo, da bosta lokalna projekta Primat – TOZD III iz Lendave in Imgrad iz Ljutomera »časovno zamaknjena«. Medtem ko je zaradi krize realizacija projekta Primat zastala, leta 1983 o morebitnih uspehih Imgrada raziskovalci ne poročajo. Največji upi so bili položeni v Iskrino investicijo v Murski Soboti, ki bi odprla več kot 250 novih delovnih mest. Akcijski program raziskave je v tem primeru predvideval informiranje delavcev v Ingolstadt in drugih krajih v Nemčiji o možnostih zaposlitve, vstopu v kooperantske odnose in uvozu

61 Ibid., 4, 7, 17–18, 20, 29.

62 Toš, *Primer akcijske raziskave od zamisli do realnosti*, 18.

63 Prim. Gisela Bock, »*Drugo*« delavsko gibanje v ZDA od 1905 do 1922 (Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta, 1987), 24–25.

64 Npr. Edvard Kardelj, *Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1976), 99–100.

65 Žižek, *Osnovni podatki iz vprašalnikov*, 47.

delovnih naprav. Toda projekt je zaradi »splošnih gospodarskih težav in pomanjkanja finančnih sredstev« povsem zastal v letu 1983.⁶⁶

Pogoji za »pospešeno vračanje« zdomcev v Pomurje celo v skromnem številu tako niso bili izpolnjeni. Toš je – gotovo z olajšanjem – v poročilu konec leta 1983 sklenil, da je obseg remigracij v Pomurju majhen in skladen z obsegom realnih (ne-) možnosti neposrednega delovnega vključevanja remigrantov.⁶⁷

Sklep

Neuspešni poskus pospešenega vračanja pomurskih zdomcev v domovino na začetku osemdesetih let predstavlja zanimiv vpogled v delovanje političnega in ekonomskega sistema socializma na Slovenskem v kriznih razmerah. Ko je zdomstvo do sredine sedemdesetih let preraslo okvire notranjega jugoslovanskega problema (in hkrati rešitve) ter postalo nerešljiv mednarodni problem, je vrh političnega sistema (kongresi ZKJ, republiške skupščine) pričel ustvarjati strateške dokumente (resolucije, priporočila) in evidentiral osnovne nosilce za njegovo reševanje (SZDL, sindikati, raziskovalna skupnost, gospodarske zbornice, delovne organizacije itd.). Ker je bila rdeča nit strategij od samega začetka postopno in usmerjeno, ne pa množično in spontano vračanje, je sistem dajal prednost ustvarjanju ekonomskih pogojev (odpiranju novih delovnih mest) kot stvarni osnovi tega vračanja. V Pomurju za bolj množično vračanje pogoji niso bili izpolnjeni niti v drugi polovici sedemdesetih let, drugod po Sloveniji pa so se najmanj močno poslabšali z nastopom krize na začetku osemdesetih let. Odprla se je perspektiva ukinjanja nerentabilnih ekonomskih enot, kar je neizbežno pomenilo dvig brezposelnosti, ideal povratništva pa je vse bolj privzemal podobo grožnje ekonomski stabilizaciji, toda takrat tudi v najrazvitejših delih Slovenije. Na primer, v občini Ljubljana – Šiška z zelo nizkim številom zdomcev (tedaj okrog 900 od 87.000 prebivalcev), po narodnem dohodku takrat šesti v Sloveniji, kjer so delovali paradni konji slovenske industrije (denimo Iskra, Lek, Litostroj, Avtomontaža), so na začetku leta 1985 v potencialnem »množičnem nenadnem povratku delavcev iz začasnega dela v tujini« prepoznali enega izmed dejavnikov, ki bi lahko sprožil izredne razmere.⁶⁸ V tem primeru gre gotovo za nemajhno pretiravanje. Skrb pred množično vrnitvijo zdomcev v Šiški lahko zato interpretiramo bolj kot odraz splošnega stališča slovenskega političnega vrha, da intenzivno povratništvo po sili razmer v resnici ni bilo posebej zaželeno. Slovenija je imela v primerjavi z drugimi deli Jugoslavije zavidljivo nizko (registrirano) brezposelnost in na taki ravni so jo oblasti očitno hotele tudi ohraniti. Pomurski primer sicer hkrati dokazuje, da se oblasti povratništvu niso deklarativno odpovedale, reševanje problema so preprosto prepustile samoupravnemu

---

⁶⁶ Toš, *Primer akcijske raziskave od zamisli do realnosti*, 14–16.

⁶⁷ *Ibid.*, 17.

⁶⁸ SI ZAL LJU 635, t. e. 48, a. e. 345, Politično varnostna ocena razmer v Občini Ljubljana – Šiška za leto 1984 in tekoče obdobje, Ljubljana, februar 1985, 2, 24, 33.

dogovarjanju. Klopčič Casar je konec sedemdesetih let pripomnila, da samoupravljanje ne dopušča administrativnega lociranja investicijskih naložb. V pomurskem primeru je to konkretno pomenilo, da so ustvarjanje ekonomskih pogojev za povratništvo prepustili trgu in prosti pobudi politično šibkih deležnikov. Raziskovalci s FSPN so organizirali številne posvete z zelo veliko udeleženci, vzpostavili stike s podjetji, toda na koncu je nekaj zainteresiranih tozdiv preprosto odpovedalo investicije. Očitno je prevladala ugotovitev, da investicije ne bi bile rentabilne oziroma zanje delovne organizacije zaradi krize resnično niso imele sredstev ali si jih niso mogle izposoditi. Lokalni družbenopolitični akterji pa očitno niso imeli zadostne moči ali volje, da bi prek višjih forumov (ZK, SZDL) izposlovali drugačne poslovne odločitve, izsilili kredite pri Ljubljanski banki ipd. Ko so se umaknili tozdi, je postalo tudi nadaljnje nagovarjanje zdomcev za njihove prihranke nesmiselno. Kam pa naj bi jih vložili? Akcijskega dela projekta je bilo s tem konec. Nikoli ne bomo izvedeli, kakšna bi bila usoda prihrankov pomurskih zdomcev, če bi ti vseeno našli pot v kakšen tozd ali pozd. Mogoče pa je sklepati, da so se nosilci dejanske politične moči s tem, ko so reševanje lokalnih problemov prepustili samoupravnemu trgu, znebili odgovornosti za morebitni finančni polom, ki bi v socialno šibkem in emigrantskem okolju, mnogo prej kot v ljubljanski Šiški, prav lahko vodil do zaostrenih konfliktnih, če že ne do izrednih razmer. Ohranil se je *status quo*, ki pa z vidika slovenskega narodnega gospodarstva sploh ni predstavljal najslabšega možnega izida. Število povratnikov se je v Pomurju na začetku osemdesetih let zmanjšalo na minimum, pač v skladu s pičlimi zaposlitvenimi možnostmi in gmotnim položajem samih povratnikov, ki na pomoč širše družbe niso mogli preveč računati. Najverjetneje se je ohranil tudi s strani oblasti več kot zelo zaželeni devizni priliv, čeprav ne nujno v enakem obsegu kot v boljših sedemdesetih letih.

Zahvala

Raziskava je bila opravljena v okviru raziskovalnega projekta št. J6-50191 *Med »deseto banovino« in »sedmo republiko«: države in diaspore v prvi in drugi Jugoslaviji*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Viri in literatura

Arhivski viri

- SI AS – Arhiv Republike Slovenije:
  - SI AS 537, Socialistična zveza delovnega ljudstva Slovenije, Koordinacijski odbor za delavce na začasnem delu v tujini.
  - SI AS 1165, Gospodarska zbornica Slovenije.
- SI ZAL LJU – Zgodovinski arhiv Ljubljana:
  - SI ZAL LJU 635, Avtomontaža Ljubljana, 1934–2000.

Časopisni viri

- Borovič, Boro. »Skrbi v Pomurju.« *Delo*, 18. 1. 1977. Pridobljeno 9. 11. 2025. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-PI1DP48Y>.
- *Delo*, 31. 12. 1976. »Novi devizni tečaj.« Pridobljeno 9. 11. 2025. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-RT0IGOG2>.
- Kante, Lojze. »V tujino še neusposobljeni, nazaj z delovnimi navadami.« *Sobotna priloga*, 27. 6. 1981. Pridobljeno 9. 11. 2025. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-SLOXSKQB>.

Literatura

- »Izkoriščanje pomoči iz inozemstva za razvoj emigracijskih področij, koncept.« V: *Gradivo za mednarodni projekt (OECD). Eksperimentalni program za vračanje delavcev*. Uredil Niko Toš, 35–42. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FSPN, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1978.
- »Model mehanizma za olajšanje reintegracije delavcev migrantov, ki se vračajo v domovino.« V: *Gradivo za mednarodni projekt (OECD). Eksperimentalni program za vračanje delavcev*. Uredil Niko Toš, 24–34. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FSPN, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1978.
- »Polazne osnove dugoročnega programa ekonomske stabilizacije.« V: *Interventni zakoni, društveni dogovori, rezolucije i mere za sprovođenje ekonomske stabilizacije*. Uredila Milan Andrić in Tomislav Jovanović, 3–54. Beograd: Svetozar Marković, 1983.
- »Predlog vključitve SR Slovenije v mednarodni projekt (OECD). Eksperimentalni program za odpiranje delovnih mest v izrazito emigracijskih področjih in sestavine republiškega projekta.« V: *Gradivo za mednarodni projekt (OECD). Eksperimentalni program za vračanje delavcev*. Uredil Niko Toš, 47–66. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FSPN, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1978.
- Bernard, Sara. »Oil shocks, migration and European integration: a (Trans)national perspective on the Yugoslav crises of the 1980s.« *National Identities* 21, št. 5 (2019): 1–22. Pridobljeno 9. 11. 2025. <https://doi.org/10.1080/14608944.2018.1498471>.
- Bernard, Sara. *Deutsch Marks in the Head, Shovel in the Heands and Yugoslavia in the Heart: The Gastarbaeiter Return to Yugoslavia, 1965–1991*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2019.
- Bock, Gisela. »Drugo« *delavsko gibanje v ZDA od 1905 do 1922*. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta, 1987.
- Brunnbauer, Ulf. »Elusive Development: The Disillusionment of Migration Studies in Socialist Yugoslavia.« *Migration and Development* 14, št. 2 (2025): 252–71. Pridobljeno 9. 11. 2025. <https://doi.org/10.1177/21632324251323322>.

- Brunnbauer, Ulf. »Yugoslav *Gastarbeiter* and the Ambivalence of Socialism: Framing Out-Migration as a Social Critique.« *Journal of Migration History* 5, št. 3 (2019): 413–37. Pridobljeno 9. 11. 2025. <https://doi.org/10.1163/23519924-00503001>.
- Brglez, Franček, ur. *Deseti kongres ZKJ – dokumenti*. Ljubljana: ČZP Komunist, 1974.
- Čiček, Franc, ur. *Osnovni podatki iz vprašalnikov »Pomurci v ZR Nemčiji« in »Pomurski delavci po povratku iz Nemčije«*. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FSPN, CJMMK, 1981.
- Harvey, David. *Kratka zgodovina neoliberalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2012.
- Ilić, Milena, Avguština Kuhar, Petronela Vertot, Radovan Milovanović, Vladimir Vujasin, Andrej Mrzel in Jana Šubelj, ur. *Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji 31. 3. 1981. Prebivalstvo na začetnem delu v tujini (rezultati po občinah)*. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za statistiko, 1983.
- Kardelj, Edvard. *Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1976.
- Klinar, Peter. »O kazalcih remigracijskih tokov Pomurcev iz ZRN v Slovenijo.« V: *Pomurci v ZRN. Prva poročila o raziskavi*, 1–18. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, FSPN, Raziskovalni inštitut, 1981.
- Klinar, Peter. »Vključevanje remigrantov v izvorno družbeno okolje v pogojih manjše družbeno-ekonomske razvitosti.« V: *Slovenci po povratku iz ZR Nemčije. Drugo poročilo*. Uredil Niko Toš, 3–71. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FSPN, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1978.
- Klopčič Casar, Ivana. *Vračanje pomurskih delavcev iz tujine in njihovo vključevanje v domače okolje*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FSPN, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1977.
- Lukšič Hacin, Marina. »Političnost evropskih migracij po drugi svetovni vojni. Migracijska kontekstualizacija Republike Slovenije.« V: *Slovenske selitve v socializmu*. Uredila Marina Lukšič Hacin, 13–67. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, 2024.
- Lukšič Hacin, Marina. »Povratniki kot del migracijskega kroga.« *Dve domovini*, št. 15 (2002): 179–93. Pridobljeno 9. 11. 2025. <https://ojs.zrc-sazu.si/twohomelands/article/view/12948>.
- Lukšič Hacin, Marina. »Pregled dosedanjih (slovenskih) socioloških raziskav o slovenski izseljenjski problematiki v Evropi od leta 1945 dalje.« *Dve domovini*, št. 2–3 (1992): 113–24. Pridobljeno 9. 11. 2025. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-5TRDQ5H0>.
- Majava, Alti. »Skupni projekt o delavcih migrantih. Eksperimentalni program za odpiranje delovnih mest na izrazito emigracijskih področjih.« V: *Gradivo za mednarodni projekt (OECD). Eksperimentalni program za vračanje delavcev*. Uredil Niko Toš, 3–20. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FSPN, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1978.
- Milharčič Hladnik, Mirjam in Marijanca Ajša Vižintin. »Organiziranost in življenjske zgodbe slovenskih izseljenk in izseljencev.« V: *Slovenske selitve v socializmu*. Uredila Marina Lukšič Hacin, 145–273. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, 2024.
- Miljaković, Đorđe. »Ugovorna organizacija udruženog rada.« V: *Politička enciklopedija*. Beograd: Savremena administracija, 1975.
- Olas, Ludvik. »Razvoj in problemi sezonskega zaposlovanja prekmurskega prebivalstva.« *Geografski vestnik XXVII–XXVIII*, št. 1 (1955–1956): 176–208. Pridobljeno 9. 11. 2025. https://zgs.zrc-sazu.si/Portals/8/Geografski_vestnik/Pred1999/GV_2701_176_208.pdf.
- Piškurić, Jelka. »Priseljevanje v Slovenijo s področja nekdanjih jugoslovenskih republik v času socializma in njegov odmev v javnosti.« *Zgodovinski časopis* 76, št. 3–4 (2022): 464–91. Pridobljeno 9. 11. 2025. <https://doi.org/10.56420/Zgodovinskicasopis.2022.3-4.07>.
- *Pomurci v ZRN. Prva poročila o raziskavi*, 35–44. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, FSPN, Raziskovalni inštitut, 1981.

- Lukšič Hacin, Marina, ur. *Slovenske selitve v socializmu*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, 2024.
- Stare, Franci. *Organizirane zunanje migracije Slovencev v obdobju od 1965 do 1975*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, FSPN, Center za raziskovanja javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1977.
- Toplak, Kristina. »'Dobrodošli doma?' Vračanje slovenskih izseljencev v Republiko Slovenijo.« *Dve domovini*, št. 20 (2004): 35–51. Pridobljeno 9. 11. 2025. <https://ojs.zrc-sazu.si/twohomelands/article/view/12223>.
- Toš, Niko. »Pomurci med dvema sistemoma – remigracija kot težnja in praksa.« V: *Pomurski migranti med dvema sistemoma – nadaljnja poročila iz raziskave*, 41–59. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, FSPN, Raziskovalni inštitut, 1982.
- Toš, Niko. *Primer akcijske raziskave od zamisli do realnosti*. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, FSPN – Raziskovalni inštitut, 1983.
- Toš, Niko, ur. *Gradivo za mednarodni projekt (OECD). Eksperimentalni program za vračanje delavcev*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Raziskovalni inštitut FSPN, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1978.
- Woodward, Susan L. *Socialist Unemployment. The Political Economy of Yugoslavia, 1945–1990*. Princeton: Princeton University Press, 1995.
- Žižek, Franc. »Nekateri značilnosti pomurskih občin v luči Slovenije in nekaterih izbranih občin.« V: *Pomurski migranti med dvema sistemoma – nadaljnja poročila iz raziskave*, 60–79. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, FSPN, Raziskovalni inštitut, 1982.

Spletni viri

- »Sklepi in priporočila za postopno vračanje delavcev z dela iz tujine in za njihovo ponovno vključevanje v zaposlitev v SRS.« *Uradni list Socialistične republike Slovenije* 33, št. 20, 10. 8. 1976. Pridobljeno 9. 11. 2025. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-P43SI0RR>.
- »Sklepi in priporočila za reševanje problematike zaposlovanja naših delavcev v tujini.« *Uradni list Socialistične republike Slovenije* 30, št. 42, 11. 12. 1973. Pridobljeno 9. 11. 2025. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-SHXOJMSH>.
- »Zakon o udruženom radu.« *Službeni list Socijalističke federativne republike Jugoslavije* 32, št. 53, 3. 12. 1976. Pridobljeno 9. 11. 2025. <https://www.scribd.com/document/371302147/ZAKON-ODRUZENOM-RADU-1976-pdf>.
- Republika Slovenija. Statistični urad RS. »Popis prebivalstva 1971. Prebivalstvo po narodnosti.« Pridobljeno 12. 10. 2025. https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1971_Obcine.asp.
- Republika Slovenija. Statistični urad RS. »Popis prebivalstva 1971. Občine. Aktivno prebivalstvo po položaju v poklicu in dejavnosti, delavci tudi po sektorju.« Pridobljeno 12. 10. 2025. https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1971_Obcine.asp.
- Republika Slovenija. Statistični urad RS. »Popis prebivalstva 1981. Prebivalstvo po kraju popisa in navzočnosti.« Pridobljeno 12. 10. 2025, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1981_Obcine_prebivalstvo.asp.

Lev Centrih

**REMIGRATION AND THE MATURING CRISIS OF SOCIALISM
IN SLOVENIA FROM THE 1970s TO THE 1980s:
THE CASE OF RETURNING WORKERS FROM POMURJE**

SUMMARY

The article examines the challenges of remigration among workers from Slovenia's Pomurje region who were employed in Germany during the late 1970s and early 1980s, a period marked by the deepening crisis of the socialist system. Pomurje, as an underdeveloped region with limited employment options, represented a space where surplus labour – fictitiously employed peasants and migrant workers – posed risks to social and economic stability. The analysis draws on demographic data, surveys among emigrants, and insights from an OECD-supported project aimed at facilitating returns without worsening local unemployment.

The findings indicate that Slovenian authorities adopted strategies of gradual, controlled remigration, but the economic conditions necessary for return were often lacking. Although the Pomurje emigrants had substantial financial resources, most returned for personal reasons – homesickness, fulfilled material goals, and family ties – and were generally hesitant to invest their savings either in socially owned enterprises or private business initiatives. Organised repatriation initiatives, including the OECD project, faced institutional and economic limitations, restricting remigration to levels that matched the region's actual employment capacity.

The article highlights a paradox of late socialism: although authorities publicly encouraged workers to return and to bring their savings, practical implementation was left to local and self-managed actors who lacked the means to ensure effective reintegration. This resulted in a stable status quo that maintained social and economic balance while revealing the system's structural limitations in managing migration, investment, and regional development. The Pomurje case thus illustrates broader political and economic challenges within Slovenia, where migration served both as a mechanism to reduce unemployment and as a source of ongoing structural tension.